

L'ús del verí en el medi natural de les Illes Balears

Francesc LILLO COLOMAR

Geògraf i Agent de Medi Ambient. Servei d'AMAS, C/Gremi Corredors, 10, 1er. Palma 07009. francesc.borino@gmail.com

Resum

Un anacronisme latent i letal segueix minvant i posa en perill en alguns casos l'existència de les aus carronyaires i altres espècies de la fauna salvatge, tant a nivell mundial, com a nivell d'Illes. Es tracta de l'ús del verí per a l'eliminació de fauna competidora de l'activitat cinegètica o ramadera dels humans.

Les xifres són alarmants i el que es coneix és només la punta de l'*iceberg*. Fan falta mesures contundents i actuacions dirigides a la detecció d'aquestes pràctiques i a la instrucció judicial dels casos.

Poc a poc es va creant jurisprudència, en molts casos basada en les proves indiciàries que responsabilitzen penalment la persona o persones responsables de la gestió cinegètica. Tot i que les inspeccions pretenen localitzar esquers emmetzinats, hi ha un efecte preventiu molt important en aquesta tasca. També les sentències publicades tenen un efecte dissuasori molt important.

A Balears, el problema, lluny d'estar eradicat, segueix latent i només amb la tasca inspectora i de divulgació de la problemàtica per part de l'Administració es podrà posar fi a aquesta pràctica pròpia d'altres temps.

Introducció

L'ús del verí en el medi natural representa una de les principals amenaces per a la biodiversitat; a escala mundial l'ús del verí és responsable de l'extinció o greu disminució de les aus carronyaires, com és el cas de les poblacions de voltors d'Àsia, Àfrica i Europa i de molts predadors.

Es tracta s'una pràctica il·legal tipificada en el Codi Penal dins el grup dels delictes relatius a la protecció de la flora, fauna i animals domèstics. La seva inclusió com a il·lícit penal es deguda al seu caràcter no selectiu i indiscriminat. La col·locació d'esquers emmetzinats al medi natural provoca la mort de nombroses espècies de la fauna, i no únicament aquelles a les quals es vol eliminar. Les restes de l'animal enverinat poden tenir un efecte acumulatiu i potencialment lesiu al ser introduït el verí en la cadena tròfica i els seus efectes devastadors segons la seva perdurabilitat poden afectar greument determinades espècies.

Les greus conseqüències dels efectes letals de certs productes utilitzats en esquers poden suposar la ràpida disminució demogràfica de

determinades poblacions. En el cas d'algunes espècies, com el voltor negre, la mort d'uns quants exemplars pot suposar una autèntica catàstrofe.

L'eliminació de depredadors o competidors de la fauna cinegètica és una pràctica ancestral. Tot i la falsa percepció que es tracta d'un problema del passat, actualment trobam que no hi ha una disminució aparent de la pràctica i en canvi es detecta una sofisticació en els mètodes i substàncies utilitzades.

En el cas dels carbofurans (el producte més detectat en les inspeccions) els efectes per ingestió són necessàriament letals i de molt ràpid desenllaç. En alguns casos és molt poca la distància que poden recórrer un cop ingerit l'esquer. En el cas de l'Aldicarb la ingesta del verí provoca una deshidratació molt ràpida i l'urgència de beure aigua desesperadament, per la qual cosa han estat trobats molts d'exemplars ofegats a xafareigos o basses.

Dades del Ministerio de Agricultura, Alimentación y Medio Ambiente corresponents a la dècada 2000-2010, demostren la gravetat i les dimensions d'aquest problema mediambiental. Només de les espècies incloses en el Catàleg Espanyol d'Espècies Amenaçades.

<i>Ursus arctos</i>	7
<i>Gypaetus barbatus</i>	40
<i>Aquila adalberti</i>	114
<i>Neophron percnopterus</i>	348
<i>Aquila chrysaetos</i>	168
<i>Aegypius monachus</i>	638
<i>M.milvus&M.migrans</i>	2.355
<i>Gyps fulvus</i>	2.146
Altres espècies catalogades	858

Taula 1. Xifres de mortalitat per verí detectades d'espècies catalogades a l'estat, en la dècada 2000-2010 (Ministeri d'Agricultura, Alimentació i Medi Ambient).

Causas de l'ús de verí en el medi natural

La pràctica de l'ús de verí és una activitat lligada majoritàriament a l'activitat cinegètica, encara que també es donen casos d'eliminació de moixos o cans en zones rururbanes i en zones rurals amb usos ramaders, per a l'eliminació de cans assilvestrats. A l'Estat Espanyol no va ser fins a l'any 1983 quan va ser declarada il·legal. La col·locació d'esquers emmetzinats en llocs estratègics de pas o d'alimentació de la fauna, és duita a terme per part de gestors de vedats de caça, guardes d'aquests o caçadors, els quals atribueixen als depredadors la minva de les captures o de cria i nidificació. Els petits carnívors, com la geneta, el mostel, el mart o l'erició, poden ser en alguns casos depredadors més o menys rellevants, però normalment puntuals, degut a la seva àmplia capacitat de desplaçament; els mètodes de captura autoritzats

han de bastar per controlar aquesta fauna que puntualment pot afectar a fauna cinegètica. Un greu problema associat al canvi d'usos i a la urbanització en el medi natural és el de la proliferació de moixos orats i també de cans que provoquen matances d'ovelles o aviram en el medi rural. D'aquesta manera ens trobam amb ús de verí no associat a l'activitat cinegètica, sinó a l'agricultura o la ramaderia. Segons es recull a l'esborrany per a la *Estrategia Nacional Contra el Uso Ilegal de Cebos Envenenados en el Medio Natural*, estudis recents en el marc del projecte Life+VENENO, coordinat per SEO/BirdLife, han identificat més de 70 substàncies emprades per elaborar esquers emmetzinats a Espanya. Els insecticides agrícoles són els més utilitzats (Aldicarb en el 50%, carbofurans en el 22%) i es ressalta que encara s'utilitzin productes com l'Estricnina (3%).

	MALLORCA	MENORCA
2000	<i>M. milvus</i> 1; <i>C. corax</i> 1; <i>B. buteo</i> 1 Esquers emmetzinats 2	<i>M. milvus</i> 7; <i>M. migrans</i> 2; <i>N. percnopterus</i> 2 Esquers emmetzinats 3
2001	<i>M. milvus</i> 7; <i>C. corax</i> 2; <i>A. monachus</i> 1 Esquers emmetzinats 4	<i>M. milvus</i> 4; <i>A. pennata</i> 1; <i>N. percnopterus</i> 1 Esquers emmetzinats 2
2002	<i>M. milvus</i> 3 Esquers emmetzinats 2	<i>N. percnopterus</i> 1 Esquers emmetzinats 2
2003	<i>M. milvus</i> 2 Esquers emmetzinats 2	
2005	<i>M. milvus</i> 4 Esquers emmetzinats 1	<i>M. milvus</i> 1
2006	<i>M. milvus</i> 2; <i>A. monachus</i> 1 Esquers emmetzinats 1	<i>M. milvus</i> 3; <i>A. monachus</i> 1 Esquers emmetzinats 1
2007	<i>M. milvus</i> 8; <i>F. tinnunculus</i> 2	<i>M. milvus</i> 5
2008	<i>M. milvus</i> 2	
2009	<i>M. milvus</i> 4 ¹ ; <i>C. aeruginosus</i> 1 Esquers emmetzinats 1	<i>M. milvus</i> 4 ² ; <i>A. monachus</i> 1; <i>N. percnopterus</i> 1
2010	<i>M. milvus</i> 6 ³	<i>M. milvus</i> 1; <i>A. monachus</i> 1
2013	<i>M. milvus</i> 1	
2014	<i>M. milvus</i> 1	<i>M. milvus</i> 1 Esquers emmetzinats 2
TOTAL 2000/14	<i>Milvus milvus</i> 41 <i>Aegypius monachus</i> 2 <i>Buteo buteo</i> 1 <i>Circus aeruginosus</i> 1 <i>Falco tinnunculus</i> 2 <i>Corvus corax</i> 3 Esquers emmetzinats 13	<i>Milvus milvus</i> 26 <i>Milvus migrans</i> 2 <i>Aegypius monachus</i> 3 <i>Neophron percnopterus</i> 5 <i>Aquila pennata</i> 1 <i>Corvus corax</i> 1 Esquers emmetzinats 10

1 1 *M. milvus* ofegat, tot i que no es descarta intoxicació

2 4 *M. milvus* amb resultat negatiu, tot i que no es descarta la intoxicació com a causa de la mort.

3 3 *M. milvus* amb resultat negatiu, tot i que no es descarta la intoxicació com a causa de la mort.

Taula 2. Dades de casos de verí a Mallorca i Menorca 2000-2014 (elaboració pròpia a partir de la base de dades del Servei de Protecció d'Espècies)

PRODUCTE	Període 2000/2014
Carborufans	40 casos
Malathion	9 casos
Aldicarb-Carbofurà	8 casos
Aldicarb	32 casos

Taula 3. Productes fitosanitaris de major ús com a verí en el medi natural a Balears

A aquesta llista d'espècies hi hem d'afegir una llarga relació d'altres espècies víctimes del verí, com són: cans, *C. familiaris*; moixos, *F. domesticus*; mètlera, *T. merula*; rossinyols, *L. megarhynchos*; Agró roig, *A. Purpurea*; eriçons, *E. Algirus*; gavines, *L. cachinans*; genetes, *G. genetta* i d'altres.

Problemàtica a les Illes Balears

L'ús del verí en el medi natural és molt desigual a nivell de l'Estat. Balears no es troba entre les CCAA amb major incidència, ja que els 6 a 10 casos/any de mitja detectats en els darrers 10 anys a les Illes es troba molt lluny dels 158 d'Andalusia o els 157 de Castella-Lleó. Les xifres depenen en gran mesura de l'esforç que s'hi dedica a la recerca. Probablement a les Illes, igual que a la majoria de CCAA només veiem la punta de l'iceberg.

Mallorca i Menorca són les illes que més han patit les conseqüències i que han vist minvar fins a nivells crítics les poblacions de milana (*Milvus milvus*), miloca (*Neophron percnopterus*) i voltor (*Aegypius monachus*). També s'han senyalat casos de corb (*Corvus corax*), Aligot (*Buteo buteo*), milà negre (*Milvus migrans*), àguila calçada (*Aquila pennata*), xoriguer (*Falco tinnunculus*) i arpella (*Circus aerogynosus*). A les Pitiüses també es fa ús del verí en el medi natural, però l'absència de grans rapinyaires ho fa fet menys visible.

Al marge dels productes més utilitzats en els esquers i que figuren a la taula anterior, des del 1990 fins al dia d'avui s'han identificat també: Estrictina, Etil-Parathion, Diumarol, Warfarina, Metomila, Difenacum, Difacinona, Fenitrotion, Flucomafen, Cumafos, Dimetoato, Permetrina, Carbaril i Metiocarb.

En la majoria de casos, la detecció del verí o del seu ús en un vedat o finca ve donada per informació indirecta, ja que la troballa de fauna cadavèrica en els voltants és l'únic indicatiu de l'existència d'aquesta pràctica en aquell territori. Entre la mort de l'animal i la seva detecció i recollida també pot haver passat un

temps considerable. Un cop recollit el cadàver i lliurat al laboratori, la informació de l'existència de verí es pot demorar unes setmanes. En alguns casos, i segons la determinació final per part del laboratori, del producte usat, sabem si l'animal va morir prop del lloc de la ingesta. Això ens ajudarà a delimitar més l'àmbit de recerca.

Això no obstant, la probabilitat de detectar esquers emmetzinats o animals morts és molt baixa i en cas de que s'aconsegueixi, moltes vegades és impossible identificar l'autor o autors. Sabem en tot cas en quin vedat s'ha produït un incident d'aquesta naturalesa i això pot ser motiu de sanció administrativa envers la gestió cinegètica. Els titulars de vedats o caçadors que fan ús de verí són conscients de la naturalesa delictiva de la seva actuació i per això han anat perfeccionant i sofisticant els mètodes. Evidentment si localitzen un animal mort en el seu vedat ho faran desaparèixer, així com la retirada sistemàtica dels esquers.

Amb la radio-localització de les milanes es va produir un salt qualitatiu en la immediatesa de la informació i quantitatiu en el nombre d'exemplars trobats morts. Això reforça la tesi de que són molts els animals morts per verí que no són localitzats.

La localització d'esquers emmetzinats és una tasca difícil i requereix una dotació adequada. En el cas de les Balears, els agents de Medi Ambient (AMA) són els responsables de les inspeccions en vedats de caça. Fins fa dos anys es comptava amb una patrulla canina externa que es va demostrar de gran efecte dissuasori i d'una elevada eficàcia en la recerca d'esquers o fauna enverinada. Degut a les reduccions pressupostàries, es va prescindir d'aquesta unitat canina i ara mateix es fan inspeccions oculars per part d'agents de Medi Ambient. En aquest camp la col·laboració amb altres cossos policials sempre és important, tant de les policies locals com dels cossos i forces de seguretat de l'Estat, i en aquest sentit s'ha de ressaltar la tasca del SEPRONA de la Guàrdia Civil i la plena col·laboració amb els AMA.



Foto 1. Agent de medi ambient recollint cadàver pressumptament enverinat

La tasca inspectora requereix una coordinació i planificació prèvies basades en la informació disponible i els antecedents existents. És necessària l'elaboració d'un mapa amb punts seleccionats com zones de risc. Aquesta selecció es basa en denúncies de particulars, aparició de fauna morta, informació contrastada amb caçadors o pagesos, etc.

L'època més procliu a la col·locació d'esquers emmetzinats coincideix normalment amb la finalització de la temporada de caça i el principi de l'època de cria en general, fins a l'inici de la nova temporada de caça, és a dir, des del febrer fins al juliol, ja que els caçadors no en solen fer ús quan treuen els seus cans al camp.

Anualment i des de l'any 2002 els AMA duen a terme una mitja de 25 inspeccions de vedats dins la campanya d'eradicació del verí i en elles hi participen de dos a quatre agents.

Identificació/diagnosi de la problemàtica actual

Aquest és un problema en què concorren tota una sèrie de factors, alguns dels quals són de caire cultural i de sensibilització envers la gravetat d'aquest fenomen, d'altres són legislatius, administratius o de vigilància i control.

Com ja s'ha assenyalat, aquesta conducta es troba inclosa dins el grup de delictes contra el medi ambient i en el seu article 336, el Codi Penal sanciona com a "delicte relatiu a la protecció de la flora i la fauna a aquell que, sense estar legalment autoritzat faci ús per a la caça o la pesca de verí, mitjans explosius o altres instruments o arts de similar eficàcia destructiva per a la fauna, amb la pena de presó de 4 mesos a 2 anys o multa de 8 a 24 mesos, i

en qualsevol cas, inhabilitació especial per a l'exercici de la caça o la pesca d'1 a 3 anys. Si els danys causats fossin de notòria importància, s'imposarà la pena de presó abans mencionada en la seva meitat superior (14 a 24 mesos).

Poc a poc es va creant jurisprudència, tot i la dificultat que suposa en molts casos la identificació de l'autor. En aquest tipus de delicte emperò, la prova indiciària ha estat el major element en què s'ha sustentat la condemna.

- Sentència del Jutjat Penal n5 de Palma 245/01: "los cebos se utilizaban para la caza. Evidentemente ese movil se prueba... por pruebas indiciarias. La finca era un coto de caza... en él había animales capaces de perjudicar la caza, como eran gatos..."
- SAP Balears de 30 de juny de 2003, "atendiendo al móvil que sin duda concurría en los acusados, unicos interesados en evitar que dichos milanos siguieran compitiendo con ellos en la caza de las perdices del coto".
- SAP Balears 5/05, de 3 de gener, "El acusado... es propietario de la finca... en el término de Santa Eugénia, donde se halla ubicado el coto de caza privado ...en el cual el acusado desarrollaba con exclusividad la actividad cinegética..., con la finalidad de ocasionar la muerte de los predadores que pudieran perjudicar las piezas de caza del coto, colocó en diversos puntos de la citada finca-coto un total de cien cebos consistentes en..."

Les actuacions de recollida de mostres (fauna cadavèrica i esquers) i la seva entrega a l'Administració de Justícia ha de ser totalment ajustada a dret i als protocols habilitats a l'efecte. Fins fa pocs anys, les actuacions inadequades en la recollida, en el manteniment de la cadena de custòdia, o conservació de proves pericials, etc. han estat la causa de que diverses denúncies s'arxivessin i això contribuís a fomentar l'aparent impunitat envers aquest delictes. Per aquest motiu s'han elaborat protocols d'actuació i el trasllat immediat per al COFIB, per a una intervenció, en primera instància, dels seus veterinaris. Sempre que hi hagi sospita de que la mort hagi pogut ser causada per verí, i vigilant i complint la cadena de custòdia, les mostres sospitoses són enviades als laboratoris homologats a l'efecte.

Per la part que correspon a la legislació pròpia, la Llei Balear de Caça, contempla la responsabilitat dels titulars dels vedats en cas d'ús de verí, si no s'identifica l'autor, i anul·la els drets d'aprofitament cinegètic en aquest cas, ja que o bé el titular del vedat ho ha tolerat, o la seva gestió és deficient i no ha evitat una activitat il·legal en el seu territori.

Els mètodes lícits per al control i eradicació de fauna assilvestrada poden ser molt diversos (captura amb gàbies, tancaments cinegètics, tècniques de maneig de ramats i d'explotacions cinegètiques i forestals, esterilització, xips per identificar-ne els propietaris, sacrifici amb arma de foc, etc.) i no es justifica en cap cas l'ús de verí, pràctica que afecta de manera molt especial a espècies amenaçades i en particular a les aus que consumeixen habitualment o esporàdicament carronya. L'aplicació de les Directrius Tècniques per a la captura d'espècies cinegètiques depredadores: homologació de mètodes de captura i acreditació d'usuaris, podria ajudar a fomentar pràctiques alternatives a l'ús del verí.

En el cas dels moixos la problemàtica és de gran abast i es fa difícil la seva eradicació, tot i que la

sensibilització envers el problema de l'alliberament de cries en el medi natural i campanyes d'esterilització podrien minimitzar els efectes de la seva espectacular proliferació. És molt preocupant la proliferació de colònies felines en el medi rural, ja que generen impactes i molèsties que poden estimular episodis de col·locació d'esquers enverinats, a més de l'efecte directe dels moixos.

Mesures per a la millora en la lluita contra l'ús de verí en el medi natural

Tal com exposa l'Estratègia Nacional contra l'ús il·legal d'esquers emmetzinats en el medi natural, en les polítiques de prevenció i dissuasió s'ha de treballar en la línia que suposi canviar radicalment la facilitat en la disponibilitat de productes tòxics, amb mesures tals com proposar la comercialització dels productes classificats com molt tòxics o tòxics subjectes a prescripció facultativa d'enginyer agrònom o enginyer tècnic agrícola, amb indicació expressa de les quantitats que són necessàries pels tractaments fitosanitaris prescrits.

La manca endèmica de personal dedicat a labors de vigilància ambiental (les Balears compten amb 1/3 de les dotacions d'agents de Medi Ambient, respecte a la resta de l'Estat) incideix necessàriament en l'escassetat de resultats. Tot i que a les Balears, el conjunt del col·lectiu d'AMA participa en les inspeccions programades a tal efecte, manquen agents especialitzats en aquestes tasques. És urgent per tant la dotació de personal, però també la formació bàsica dels agents que realitzen les tasques inspectores, com s'ha comentat.

Hem d'afegir a això que la desaparició de la Unitat Canina, ha suposat un declivi en l'efectivitat de les actuacions. Existeix una opinió generalitzada de la importància en l'ús de cans ensinistrats per a les tasques d'inspecció.



Foto 2. Vehicle de la Unitat Canina

A partir de gener de 2015 els AMA han incrementat les inspeccions amb una programació que implica tots els agents, tant de territori com d'unitats; per això mateix, juntament amb el Servei de Protecció d'Espècies, s'ha elaborat un nou protocol d'actuació dirigit als AMA tant pel que fa a les inspeccions i els procediments a seguir, com pel que fa a l'aixecament de cadàvers, instrucció, precintat i seguiment de la cadena de custòdia fins a l'entrega per la seva anàlisi.

Bibliografia

- Ministerio de Medio Ambiente y Medio Rural y Marino. 2011 *Estrategia Nacional contra el uso ilegal de cebos envenenados en el medio natural*. (Madrid)
- Junta de Andalucía 2010. Consejería de Medio Ambiente. *"El uso ilegal de cebos envenenados: análisis técnico-jurídico"*. (Córdoba)
- Conferencia Sectorial de Medio Ambiente 2011. *Directrices técnicas para la captura de especies cinegéticas predatoras: homologación de métodos de captura y acreditación de usuarios*. (Madrid)
- Coordinadora Federal de Agentes Forestales/Medioambientales de la Federación de Servicio a la Ciudadanía de CCOO. *Protocolo de actuación de los agentes de la autoridad en la vigilancia y acción preventiva contra la utilización de venenos en el medio natural*.
- Fondo para la Conservación del Buitre Negro. *Protocolo de actuación para agentes de la autoridad en la recogida de fauna o cebos presuntamente envenenados y de investigación preliminar del delito*.

ANNEX 1: Sentències condemnatòries per ús de verí a les Illes Balears

Sentència condemnatòria a multa de inhabilitació per a la caça durant tres anys i 3600 euros i de 900 euros respectivament a dos caçadors del vedat de Sant Bartomeu (Alaior, Menorca), PM 11.158, per enverinament de dues milanes el 28 i 29 de març de 2000. Varen intervenir personal de l'IME i AMAs

Sentència condemnatòria de l'Audiència Provincial de Balear, del 9 de desembre de 2004, al titular del vedat per ús de verí al vedat de s'Atalaia (Santa Eugènia, Mallorca) PM 12.048 per actuació AMAS del 19 de febrer de 2002. Tancament cautelar del vedat i sanció econòmica al titular.

Sentència Jutjat del Contenciós i Administratiu núm. 1 de Palma per la que se desestima el recurs interposat contra la Resolució de 25 de gener de 2005 del Director General de Caça, que va imposar al recurrent una sanció de 6010,13 € i la prohibició de caçar al vedat PM 11084 durant el període de dos anys. El 10 d'abril del 2003, agents de Medi Ambient d'aquesta Conselleria varen trobar el cadàver d'una milana i esquers enverinats utilitzats, presumptament, pel control de moixos assilvestrats a l'esmentat vedat situat al terme municipal de Bunyola (Mallorca).

Sentència condemnatòria al caçador del vedat de 3000 euros més indemnització per la mort dels exemplars de 11.600 euros per ús de verí i mort de tres milanes i una arpella al vedat de Lluçamet (LLucmajor, Mallorca), PM 11.462 per actuació del AMAs del 11 i 12 d'agost de 2009. Es va procedir a la clausura cautelar d'aquest vedat.